JOHN ROSE: INTELECTUL INTUITIV AL LUI MICHAEL POLANYI

Autor: Victoria Maria Deliu | 28 aprilie 2022

Un articol de John Rose pentru First Things

Articol original: The Feeling Intellect

Merită să revenim pentru un moment la chimistul de origine maghiară Michael Polanyi (1891-1976), atât pentru neajunsurile sale, cât mai ales pentru perspicacitatea și discernământul lui. În cartea lui din 1958, *Personal Knowledge*, Polanyi a adus cele mai interesante argumente – neîntrecute până astăzi – în favoarea dimensiunii participative și emoțional-afective a cunoașterii științifice. Luând la rost epistemologia științifică, „al cărei scop tradițional a fost definirea adevărului și a falsității în termeni impersonali, întrucât doar caracterul acestora, cu adevărat universal, este acceptabil”, Polanyi a încercat să recupereze, și să redea științei, esența profund umană.

Polanyi a opus „cunoașterea personală” atât relativismului subiectiv, cât și absolutismului obiectiv. Aprecierile și valorificările subiective, credea el, nu reprezintă o imperfecțiune a cunoașterii, ci o condiție necesară pentru dobândirea ei. Revoluția copernicană care a înlocuit cosmologia ptolemeică nu a însemnat, așa cum se consideră adesea, dislocarea omului din centrul universului. Ceea ce s-a întâmplat de fapt, continuă Polanyi, a fost că „am abandonat antropocentrismul primar și neprelucrat al simțurilor noastre – doar pentru a-l înlocui cu un alt antropocentrism mai ambițios, anume al rațiunii noastre”. Oricât s-ar strădui știința să fundamenteze o perspectivă neutră, tot ceea ce reușește să facă este doar să substituie prejudecăților vechi unele noi, la fel de omenești. Știința a conferit întotdeauna o poziție specială condiției umane; ea acordă o atenție deosebită locului și scopului pe care omul le are în lume.

Prin expresia „arta de a cunoaște”, Polanyi se referă la abilitatea omului de a cunoaște într-un mod direct, intuitiv, non-rațional, abilitate care se aseamănă cu arta ca formă de cunoaștere. De pildă, se întâmplă adesea ca oamenii de știință să găsească mai întâi

soluția unei probleme și abia apoi să încerce să o demonstreze rațional și să o susțină pe baza dovezilor empirice. Sau atunci când oamenii înoată, nu se gândesc niciodată explicit la regulile fizicii, ca să găsească explicații și indicații pentru cum să-și coordoneze, prin apă, mișcările corpului pe jumătate scufundat. Ori să îl luăm ca exemplu pe Polanyi însuși, în ipostaza lui de poliglot: „Scrisorile pe care le primesc la micul dejun sunt scrise în diferite limbi, însă fiul meu știe doar engleză. După ce termin de citit o scrisoare, se poate întâmpla să vreau să i-o arăt și lui, însă mai întâi trebuie să verific din nou limba în care a fost scrisă. Am foarte clar în minte înțelesul scrisorii, însă nu am habar de cuvintele ei." Polanyi merge și mai departe, insistând că această cunoaștere tacită se află la rădăcina a tot ceea ce știm, iar fără ea, nici știința nu ar fi posibilă.

Înainte de cartea *Michael Polanyi: Scientist and Philosopher* [*Michael Polanyi: om de știință și filozof*] nu a fost scrisă nicio biografie completă a cercetătorului maghiar. Început de William Scott, un fizician care nu mai este astăzi printre noi și un cunoscut al lui Polanyi vreme de 17 ani, manuscrisul a fost continuat și nuanțat de Martin Moleski, membru al Ordinului Iezuiților, atunci când starea de sănătate a lui Scott a început să se înrăutățească. Minuțiozitatea este punctul forte al cărții, însă pe alocuri se poate transforma și în punctul ei slab. După ce se vor delecta cu descrierea personală a copilăriei lui Polanyi („Dimineața, un duș rece, apoi o oră de exerciții fizice, ciocolată caldă cu un corn, Schiller și Goethe, Corneille și Racine – toate acestea cu profesori privați"), cititorii vor fi nevoiți să suporte niște descrieri interminabile și inutile ale proceselor experimentale și teoriilor științifice.

Însă există alternativă și pentru cititorii mai nerăbdători. Mark Mitchell de la Patrick Henry College a scris un volum mai scurt despre Polanyi în cadrul seriei de la ISI [n.tr. Institute for Scientific Information – Institutul pentru Informații Științifice], „Library of Great Thinkers" [n.tr. „Biblioteca Marilor Gânditori"]. Nu este întocmai ușor de găsit o arie tematică unică în opera lui Polanyi, pentru că a fost, pe rând, chimist, filozof, teolog, economist. Totuși, Mitchell este de părere că toate eforturile lui Polanyi „provin din aceeași preocupare: încercarea neobosită de a-i găsi libertății o nouă întemeiere legitimă. Din această perspectivă, Polanyi ar trebui înțeles ca un filozof politic care a sesizat corect că libertatea depinde de niște posibilități care se află dincolo de sfera politică". Mai mult decât atât, Polanyi credea că originea acestor posibilități este transcendentă. Altfel spus, omul este făcut să fie liber, pentru că toate cetățile se supun legilor metafizice ale dreptății și binelui. Libertatea este o condiție necesară pentru orice societate legitimă, iar transcendentul este o condiție necesară pentru libertate. Astfel, după cum înțelegea Polanyi, nu a fost o simplă coincidență că Uniunea Sovietică atee a îmbinat știința pură cu cea aplicată, înăbușind deopotrivă libertatea științifică și economică.

Însă Polanyi fascinează cel mai mult ca filozof al științei. „Fiecare tip de cunoaștere

cuprinde o apreciere a ordinii”, susține el. Și, prin natura lor, toate aprecierile ordinii sunt personale. De-a lungul operei sale, Polanyi acordă o importanță deosebită lecției pe care ne-o oferă cristalografia. Înainte de a putea să clasificăm pietrele prețioase – „cristale”, „cristale inferioare”, „non-cristale” – trebuie să fim mai întâi receptivi la frumusețea ideii de cristal și să credem că forma cristalului este adevărată – adevărată în mod obiectiv – și că reprezintă un frumos, adică fidel, decupaj al naturii. Departe de a fi supusă unui proces evolutiv, imparțial și neutru, de tip încercare și eroare, cristalografia este o formă de artă exprimată prin ea însăși, crede Polanyi. Cadrul conceptual restrâns al geometriei, care conține 230 de grupuri spațiale și 32 de clase de cristale, a fost stabilit astfel încât să satisfacă un adevăr deja sesizat – iar asta arată că știința *nu poate* efectiv *să fie falsificată*.

Cristalografia nu este „doar o idealizare științifică, ci este întruparea unui ideal estetic într-o structură fixă, ideal înrudit cu acea sensibilitate mai profundă, care nu se lasă prinsă niciodată în vreo definiție precisă, și care guvernează domenii precum arta și critica de artă. Acesta este motivul pentru care această teorie ne învață să apreciem anumite lucruri, indiferent dacă le putem găsi sau nu în natură, și ne permite, de asemenea, să le evaluăm critic atunci când le găsim, în măsura în care se îndepărtează de standardele stabilite prin teorie.” Spre deosebire de dovezile empirice care se aduc de regulă într-un demers științific, cristalografia se demonstrează, sfidător, prin propriul farmec autonom, neaducând alt argument mai convingător în favoarea propriului contact cu realitatea.

Toate încercările de a plasa faptele și valorile în opoziție generează o falsă dihotomie, subliniază Polanyi. În realitate, știința începe odată cu aprobarea anumitor emoții și valori drept corecte. Despre acest angajament față de credințele personale, care este anterior gândirii logice, Polanyi notează următoarele: „Vreau să arăt că această apreciere personală depinde, în ultimă instanță, de un simț al frumuseții intelectuale”, pe care mai târziu o numește „garanție a realității”. Și, indirect, știința atârnă tocmai de adevărul universal al „frumuseții unei opere de artă sau al virtuților unei acțiuni nobile”: „Știința există doar atâta timp cât este vie o pasiune pentru frumusețea ei, o frumusețe considerată universală și eternă.” Frumusețea și bunătatea sunt condițiile de posibilitate pentru descoperirea adevărului, și nu invers.

Drept consecință, discursul științific începe să sufere de o circularitate stânjenitoare. „Orice cercetare a credințelor noastre ultime poate fi consistentă doar dacă își presupune concluziile”, scrie Polanyi. „Trebuie să fie circulară în mod intenționat.” Odată ce „înțelegem că putem da glas convingerilor noastre ultime doar din interiorul lor – din interiorul întregului sistem de consimțiri care sunt anterioare logic oricărei aserțiuni particulare pe care am face-o, anterioare actului de a deține orice fărâmă particulară de cunoaștere”, obiectivismul științific devine imposibil de susținut. Fiind extrase dintr-un „pivot ascuns, mai adânc al credinței”, aceste „consimțiri” nu pot fi

niciodată raționalizate sau impersonalizate pe deplin. Polanyi crede că simetria, coerența, complexitatea, sfera de aplicabilitate, capacitatea de a produce rezultate, simplitatea – criteriile folosite de știință pentru a stabili adevărul teoriilor – sunt doar un paravan în spatele căruia se ascund presupoziții care nu au nicio întemeiere rațională. Logica nu poate să arbitreze, de una singură, conversațiile pluraliste ale științei.

Totuși, nu reiese de aici că aceste criterii ar fi lipsite de scop: pentru Polanyi, funcționează personal și non-rațional și sunt relevante din punct de vedere științific atâta timp cât „extensiunea lor este lărgită suficient de mult pentru a cuprinde și acele calități mai profunde care îi determină pe oamenii de știință să se bucure, de exemplu, de teoria relativității. Ele trebuie să semnifice acea armonie intelectuală specifică, ce dezvăluie prezența adevărului obiectiv cu o permanență și o profunzime mai mare decât a oricărei experiențe senzoriale.”

În legătură cu aceasta, sunt deja bine cunoscute argumentele lui Thomas Kuhn în favoarea tezei potrivit căreia paradigmele științifice sunt „incomensurabile”, întrucât adevărul oricărei paradigme este determinat de premisele sale specifice; cu alte cuvinte, a înțelege discursul sofisticat al unei paradigme științifice presupune a te angaja mai întâi în conversație cu ea și a juca după regulile ei. Polanyi este parțial de acord cu aceste idei. (În vreme ce Kuhn consideră că știința fie trebuie să aleagă între paradigme alternative, fie, odată ce a ales una, să o aplice neîntrerupt până apare alta care să identifice dificultățile celei actuale, Polanyi crede că știința se află *mereu* într-o stare de continuă schimbare paradigmatică.) În orice caz, problema lui Kuhn este de a explica de ce și cum alegem o paradigmă în defavoarea alteia: nu numai sistemele sunt incomensurabile, ci și criteriile – asta dacă nu cumva lărgim extensiunea „obiectivității”, așa cum sugerează Polanyi, pentru a cuprinde și evaluările personale, non-raționale ale paradigmelor și meritelor lor, exact așa cum a procedat știința atunci când a acceptat teoria relativității contraintuitivă și foarte abstractă a lui Einstein. „Nu putem să explicăm cu adevărat felul în care ne dăm consimțământul pentru aceste teorii”, scrie Polanyi, „dacă nu admitem faptul că, în primul rând, recunoaștem o frumusețe exuberantă și o profunzime fermecătoare.” Căci frumusețea și adevărul își dau întâlnire în spațiul bucuriei și al mirării.

Cartea lui Mark Mitchell, *Michael Polanyi: The Art of Knowing [Michael Polanyi: arta de a cunoaște]*, îl așază pe Polanyi într-o conversație fructuoasă cu alți trei gânditori, Michael Oakeshott, Eric Voegelin și Alasdair MacIntyre. Aici ar putea să ne intereseze încă un nume, Hans Urs von Balthasar. Inversând ordinea Ideilor platonice transcendentale, așa cum le-a structurat, ierarhizat și abordat Kant în Trilogia sa (mai întâi Adevărul, apoi Binele și abia în ultimul rând Frumosul), Balthasar a redat teologiei creștine frumusețea și entuziasmul, făcând pentru creștinism ceea ce a reușit Polanyi să facă pentru știință.

Dar oare a fost Polanyi creștin? E dificil de răspuns. După Primul Război Mondial s-a mutat în Germania și s-a convertit la catolicism. Însă mulți dau de înțeles că în spatele convertirii lui a stat doar o rațiune pragmatică: fiind un evreu născut într-o altă țară, a încercat să găsească o modalitate de integrare. Se știe însă că Polanyi nu valorifica prea mult cultura iudaică (era un anti-sionist), celebrând în schimb „civilizația anglo-americană” și crezând că temelia civilizației occidentale este creștinismul. Deși nu a participat niciodată la Mesă după ce s-a convertit, a purtat mereu o carte de rugăciuni în buzunarul de la piept.

În ceea ce privește dogmele, Polanyi a fost influențat de teologul protestant Paul Tillich. Dacă „faptul decisiv în creștinism este că «mormântul este gol»” sau „pălăvrăgeala despre rai și iad”, atunci Polanyi a recunoscut că nu se putea considera creștin. „Credința mea în Dumnezeu nu m-a părăsit niciodată din 1913 până acum”, a mărturisit el, „dar credința mea în divinitatea lui Hristos (de exemplu) m-a însoțit doar în rare momente.” Fiind convins de Tillich că adevărata credință își conține propria îndoială, Polanyi a aplicat dogma creștină a naturii umane căzute și a grației divine eforturilor științifice: „Salvarea, așa cum este înțeleasă în creștinismul paulin, reprezintă paradigma procesului descoperirii științifice. Ne cere să întreprindem o sarcină pentru care facultățile noastre explicite sunt, evident, insuficiente și să credem în reușita muncii noastre datorită unei puteri care nu se află sub controlul nostru”, o speranță pe care o numește „un semn al lui Dumnezeu”. Știința este posibilă doar datorită „principiului universal al credinței care merge dincolo de dovezi, al iubirii care este mai presus de deșertăciune, al încrederii pe care trebuie să o avem fără temeiuri, așa cum o poruncește Evanghelia”. Într-o scrisoare adresată lui Karl Bonhoeffer, în legătură cu execuția fratelui său, Polanyi își arată respectul pentru felul în care înțelegea Dietrich, „dragostea pentru libertate, care își are întemeierea rațională doar în datoria față de ceea ce se află dincolo”. În alte locuri vorbește despre „datoriile universale” cărora credea că trebuie să li se supună, de „intuiția chemării” sale ca om de știință și de „încrederea pe care o avea în întrezăririle de nepătruns” care se află în spatele cunoașterii științifice.

Însă credința creștină nu poate fi redusă la vreun simbol, indiciu sau întrezărire. Nefiind conștient că frumusețea, prin definiție, nu poate fi separată de particularitățile ei și este mereu anterioară și, în același timp, dincolo de sistemele logicii, Polanyi i-a permis metafizicii sale de inspirație tillichiană să reînvie obiectivismul pe care îl considera eronat și căruia i s-a opus mereu cu atâta determinare. Avea dreptate când scria: „credința că, deoarece entitățile particulare sunt mai reale, cunoașterea lor ne oferă concepția adevărată a lucrurilor, este greșită în fundamentele sale”. Însă credința într-o realitate nevăzută nu înseamnă nimic fără credința în entitățile particulare. Prefăcând în ficțiune și simbol frumusețea și bunătatea transcendente, Polanyi le-a abandonat de fapt raționalismului și și-a anulat, astfel, epistemologia prin teologia pe care o prețuia, blocându-și, totodată, calea către adevărul lui Dumnezeu care a trăit printre noi.

Pe patul de moarte, Polanyi a fost întrebat cum se simte. Arătând către un tablou de pe perete care îl înfățișa pe Sf. Augustin în strădaniile sale de a înțelege misterul Sfintei Treimi, Polanyi a șoptit: „Asta simt.” Rămânem cu această imagine-cristal prin care îl putem privi pentru ultima oară pe cel mai neobișnuit și misterios filozof al științei din secolul XX.

Imagine: Claude Monet – „Banks of the Seine” (1880); Sursa: RawPixel